

ОСТАННЯ МОНОГРАФІЯ ОЛЕКСІЯ ПАВЛОВИЧА МАРТЕМ'ЯНОВА

Сергій Литовченко

кандидат історичних наук, доцент, кафедра історії стародавнього світу та середніх віків, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи 4, 61022, Харків, Україна, litovchenkosd@gmail.com; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7602-9534>

THE LAST MONOGRAPH OF ALEXEI PAVLOVICH MARTEMYANOV

Sergey Litovchenko

PhD (History), Associate Professor V. N. Karazin National University, School of History Ukraine, Kharkiv, 4 Svobody sq., 61022 e-mail: litovchenkosd@gmail.com; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7602-9534>

4 травня 2019 року передчасно пішов з життя кандидат історичних наук, доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків історичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Олексій Павлович Мартем'янов. Олексій Павлович був не тільки одним з кращих викладачів факультету, а й висококласним фахівцем з історії дунайських провінцій Римської імперії. Перед самою смертю О. П. Мартем'янов практично закінчив роботу над черговою своєю книгою «Ветерани римської армії – магістрати і жерці Нижньої Мезії», однак передчасна смерть не дозволила автору повністю підготувати дослідження до публікації. Друзі та колеги вченого, що працюють на історичному факультеті, прийняли рішення, що найкращим способом увічнити пам'ять Олексія Павловича буде видання його останньої роботи. Праця О. П. Мартем'янова «Ветерани римської армії – магістрати і жерці Нижньої Мезії», об'єднана з біобібліографією автора, двома розгорнутими інтерв'ю і спогадами друзів, колег і учнів про Олексія Павловича, побачила світ навесні 2021 года (Martemyanov 2021).

Найважливішою частиною монографії є, безумовно, саме дослідження О. П. Мартем'янова, написане російською мовою (Martemyanov 2021, 9–136), яке супроводжується розгорнутим англійським резюме (Martemyanov 2021, 92–125). Робота над підготовкою до друку дослідження була ускладнена тим, що у видавців був відсутній підсумковий авторський файл з остаточними правками. Тому текст доводилося відновлювати за кількома варіантами, кожен з яких мав сліди незакінченої роботи автора: виділення кольором, авторські ремарки і т.п. Редколегія прийняла рішення звернутися до одного з провідних фахівців з проблеми дунайських провінцій Риму доктора Кшиштофа Крульчика з Познанського університету з проханням переглянути варіанти рукопису і дати експертний висновок про можливість публікації роботи. Доктор К. Крульчик запропонував окремі правки і переконливо аргументував важливість видання роботи О.П. Мартем'янова. У подальшій роботі над рукописом редакційна колегія керувалася, в першу чергу, принципом дбайливого ставлення і до авторського тексту, і до системи посилань, яку використовував Олексій Павлович. Неоціненну допомогу в редагуванні дослідження О. П. Мартем'янова зробила Олена Валеріївна Ляпустіна, канд. іст. наук, зав. відділом порівняльного вивчення древніх цивілізацій Інституту загальної історії РАН. У підсумку, на думку редакційної колегії, вдалося відновити весь авторський текст і практично весь довідковий апарат, крім кількох посилань і трьох ілюстрацій. У тих рідкісних

випадках, коли редколегія знайшла можливим втрутитися в текст дослідження, в виданні обов'язково присутні редакторські вказівки.

Важливість видання роботи «Ветерани римської армії – магістрати і жерці Нижньої Мезії» визначається не тільки виконанням останньої волі товариша, вчителя та колеги, а й незаперечною науковою цінністю самого дослідження, яке дозволяє по-новому поглянути на систему управління римськими володіннями в цілому. Олексій Павлович кілька десятиліть присвятив вивченню римських дунайських провінцій, зокрема, Нижньої Мезії і Фракії. Слід згадати такі статті як: «Ветерани римської армії в Нижньої Мезії і Фракії в перших століттях н.е.» (Kadeyev, Martemyanov 1996), «Сільська громада у фракійських землях в перших століттях н. е.: Підсумки і перспективи вивчення» (Martemyanov 2005), «Чи існувала в перших століттях н. е. в селах Нижньої Мезії та Фракії кругова порука?» (Martemyanov 2008), «Сільське самоврядування у фракійських землях в перших століттях н.е.» (Martemyanov 2009), «Громадські відносини в селах Фракії і Нижньої Мезії в перших століттях нашої ери» (Martemyanov 2010); і, звичайно, першу монографію автора, що отримала численні позитивні відгуки фахівців: «Громадські відносини в селах Нижньої Мезії і Фракії в перших століттях нашої ери» (Martemyanov 2012). Після виходу в 2012 році першої монографії Олексій Павлович зосередився на проблемі римських ветеранів в Нижньої Мезії, про що свідчать його статті за останні 10 років: «Ветерани римської армії – магістрати і жерці в Нижньої Мезії» (Martemyanov 2014), «Про участь ветеранів римської армії в місцевому самоврядуванні і релігійного життя Нижньої Мезії» (Martemyanov 2017a), «On the Method of Determination of Level of Social Activity of Veterans in Provinces of the Roman Empire (The Case of Lower Moesia)» (Martemyanov 2017b), «Про ступінь соціальної активності ветеранів римської армії в містах та селах Нижньої Мезії» (Martemyanov 2018). Підсумком цих пошуків і стала друга монографія Олексія Павловича «Ветерани римської армії – магістрати і жерці Нижньої Мезії».

Незважаючи на те, що положення ветеранів римської армії неодноразово привертало увагу сучасних дослідників, робота О. П. Мартем'янова, безумовно, є новим поглядом на роль ветеранів у становленні системи римського провінційного устрою і Імперії в цілому. Проблема, на яку звернув увагу Олексій Павлович, полягає в тому, що за розрахунками практично всіх дослідників частка римських ветеранів на муніципальних і жрецьких посадах в дунайських провінціях набагато менше, ніж цього можна було очікувати, і не перевищує 10 відсотків, а то і знижується до 2 відсотків. Як зазначив автор, такі висновки, як не дивно, не викликали здивування у вчених (Martemyanov 2021, 23). У той час, як саме римська армія та її ветерани в теоретичних дослідження представлялася саме тим матеріалом, який цементував Імперію, давав їй сили століттями зберігати свої володіння, а її образу існувати тисячоліття. Вирішення цієї проблеми О. П. Мартем'янов бачив у вдосконаленні методу підрахунку згадок про ветеранів в епіграфічних матеріалах.

В першу чергу в монографії встановлюється кількість римських солдатів, які йшли у відставку щорічно. Підрахунки показали значну цифру – до 10 тисяч в рік (Martemyanov 2021, 19). З огляду на середній термін життя в Імперії, виходить, що одночасно в Римі і провінціях проживало близько 100 тис. ветеранів. Цифра не дуже велика для багатотисячної держави, але необхідно пам'ятати, що мова йде про вочевидь привілейоване співтовариство, чий доступ до магістратури був полегшений в порівнянні з простими громадянами (Martemyanov 2021, 20).

Для вирішення проблеми помітної невідповідності загальної кількості ветеранів їх незначного представництва в структурах місцевого самоврядування дунайських провінцій О. П. Мартем'янов звернувся до епіграфічних свідчень з римської провінції Нижня Мезія, які не тільки числені, але і досить добре вивчені. Слід сказати, що за останні кілька десятиліть з'явився значна кількість робіт, пов'язаних з дослідженнями положення ветеранів в прикордонних провінціях Імперії (Mrozewicz 1989; Boyanov 2012; Królczyk 2009; Królczyk 2017; Matei-Popescu 2010), а в двох недавно виданих монографіях є цілі розділи, присвячені участі римських ветеранів в суспільному житті дунайських провінцій, в тому числі, і Нижньої Мезії (Królczyk 2005; Boyanov 2008). Всі дослідники стверджують, що ветерани, котрі обіймали державні або жрецькі посади, становили від 7,9% до 10% від

загальної чисельності ветеранів в провінції. Настільки невисокий відсоток свідчив, таким чином, про те, що відставники римської армії або не могли, або не хотіли брати активну участь в муніципальній житті.

У першому розділі О. П. Мартем'янов запропонував нову методику підрахунків, яка повинна була скорегувати наведені дані. Так, наприклад, І. Боянов нарахував 222 написи, в яких згадуються ветерани, проте з цього списку, в першу чергу, необхідно виключити військові дипломи, які нічого не говорять про подальшу мирне життя відставників (Martemyanov 2021, 29). Крім того, необхідно видалити ранні (I ст. н.е. – початок II ст. н.е.) та пізні (IV ст. н.е.) написи, так як в цей час або не сформувалися муніципальні структури, або вони вже втратили свою престижність і про них перестали вказувати в написах. У підсумку залишається тільки 146 написів (Martemyanov 2021, 32). Однак цим Олексій Павлович запропонував не обмежуватися. Не слід у кожному написі, в якому згаданий римський солдат, але без уточнення «ветеран», бачити потенційного ветерана, ґрунтуючись тільки на непрямих свідченнях (Martemyanov 2021, 45). В результаті залишається тільки 123 написи, проте і з цього списку слід виключити тексти, в яких слово *vet* відновлюється досить імовірно, якщо взагалі відновлюється (Martemyanov 2021, 50–51). У підсумку в нашому розпорядженні залишається лише 110 написів, в яких були згадані 118 ветеранів. Застосування запропонованого методу до висновків К. Крульчіка залишає відомості тільки про 116 армійських ветеранів (Martemyanov 2021, 51). Таким чином, загальна кількість ветеранів, про яких збереглися епіграфічні свідчення в Нижньої Мезії, і про яких могла б бути інформація про їх громадської діяльності, зменшилася практично в два рази.

Другий розділ присвячено ревізії списків ветеранів, які в дійсності виконували функції магістратів і жерців в Нижньої Мезії. Традиційно прийнято вважати, що таких ветеранів не більше п'ятнадцяти. Аналіз написів дозволив Олексію Павловичу прийти до висновку, що список можна збільшити до двадцяти дев'яти чоловік. Розширення кількості ветеранів досягається, в першу чергу, за рахунок додавання 10 осіб, згаданих в написах з *vicus Quintionis* і *vicus Nov* (us?). У самих написах не вказується, що ці магістрати були ветеранами, але зазначається, що до структури поселення входила особлива соціальна група римських солдатів у відставці. Тому логічно припустити, що хоча б один з трьох магістратів був ветераном римської армії (Martemyanov 2021, 75).

Хотілося б акцентувати увагу на тому, що Олексій Павлович прямо вказує на те, що далеко не всі особи зі списку можуть безумовно вважатися магістратами або ветеранами. Не викликає жодних сумнівів тільки 9 імен. Однак решта фігурантів списку могли бути магістратами і, одночасно, ветеранами з різним ступенем ймовірності. Тому автор пропонує вважати, що ветеранами було не менше 20 магістратів (Martemyanov 2021, 77).

Проведений розрахунок дозволили Олексію Павловичу Мартем'янову прийти до аргументованого висновку, що відсоток ветеранів, які виконували обов'язки посадових осіб в Нижньої Мезії становить 17 відсотків, що значно вище, ніж прийнята в історіографії частка участі ветеранів у суспільному житті римської провінції (Martemyanov 2021, 79). Крім того, ступінь реальної участі ветеранів виявляється навіть вищим, якщо врахувати влучний вислів автора, що «ці люди похилого, втомлені люди просто доживали свій вік і були вже байдужі до суспільного життя і почестей» (Martemyanov 2021, 79), і, отже, далеко не кожен ветеран міг прагнути отримати посаду. В цілому можна стверджувати, що римські ветерани займали в провінційному суспільному житті значно важливіше місце, ніж це передбачалося дослідниками, які спиралися на застарілі методи аналізу епіграфічних свідчень. Що дозволяє вважати ветеранів однією з основ міцності римського присутності в прикордонних володіннях Імперії.

Очевидно, що пропонувана в монографії методика підрахунків може бути застосована до інших провінцій Римської імперії, і не тільки дунайського регіону. На превеликий жаль, сам автор не зможе продовжити свої дослідження, але ми сподіваємося, що видання монографії «Ветерани римської армії – магістрати і жерці Нижньої Мезії» підштовхне фахівців з багатьох країн до перегляду ролі римських ветеранів в суспільному житті провінцій епохи Імперії.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

- Boyanov I. 2008. Rimskite veterani v Dolna Miziya i Trakiya (I–III v.) [Roman veterans in Lower Moesia and Thrace (1st–3rd c.)]. Sofia: Avalon, 447 s.
- Боянов, И. 2008. Римските ветерани в Долна Мизия и Тракия (I–III в.). София: Авалон. 447 с.
- Boyanov I. 2012. Veterans and Society in Lower Moesia and Thrace during the Principate. *The Lower Danube Roman Limes (1st–6th c. AD)* / ed. L. Vagalinski, N. Sharankov, S. Torbatov. Sofia: NAIM–BAS, p. 251–269.
- Kadeyev V. I., Martemyanov A. P. 1996. Veterany rimskoy armii v Nizhney Mezii i Frakii v pervykh vekakh n.e. [Veterans of the Roman Army in Lower Moesia and Thrace in the first centuries AD]. *Anali: spisaniye za istoriya, klasicheska kultura i izkustvoznaniye*. Sofia, br. 1–4, s. 75–89. (In Russian).
- Кадеев, В. И., Мартемьянов, А. П. 1996. Ветераны римской армии в Нижней Мезии и Фракии в первых веках н.э. *Анали: стисание за история, класическа култура и изкуствознание*, бр. 1–4, с. 75–89.
- Królczyk K. 2005. Tituli veteranorum. *Veteraneninschriften aus den Donauprovinzen des Römischen Reiches (1.–3. Jh. n. Chr.)*. Poznań: Wydawnictwo CONTACT, 219 s.
- Królczyk K. 2009. *Veteranen in den Donauprovinzen des Römischen Reiches (1.–3. Jh. n. Chr.)*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 242 p.
- Królczyk K. 2017. *Weterani w prowincjach naddunajskich w okresie wczesnego Cesarstwa Rzymskiego (I–III w. n. e.)*. Oświęcim: Napoleon V, 268 s.
- Martemyanov A. P. 2005. Sel'skaya obshchina vo frakiyskikh zemlyakh v pervykh vekakh n. e.: Itogi i perspektivy izucheniya [Rural Community in the Thracian Lands in the First Centuries A.D.: Results and Perspectives of Study]. *Drevnosti 2005: Khar'kov. ist.-arkheol. yezhegod.*, s. 156–164. (In Russian).
- Мартемьянов, А. П. 2005. Сельская община во фракийских землях в первых веках н.э.: Итоги и перспективы изучения. *Древности 2005: Харьков. ист.-археол. ежегод.*, с. 156–164.
- Martemyanov, A. P. 2008. Sushchestvovala li v pervykh vekakh n. e. v selakh Nizhney Mezii i Frakii krugovaya poruka? [Was there in the first centuries A.D. in the villages of Lower Moesia and Thrace mutual guarantee?]. *Yepokhi. Veliko T'rnovo*, nr. 3–4, s. 98–112. (In Russian).
- Мартемьянов, А. П. 2008. Существовала ли в первых веках н.э. в селах Нижней Мезии и Фракии круговая порука? *Епохи, Велико Търново, № 3–4*, с. 98–112.
- Martemyanov, A. P. 2009. Sel'skoye samoupravleniye vo frakiyskikh zemlyakh v pervykh vekakh n.e. [Rural self-government in the Thracian lands in the first centuries AD]. *Drevnosti 2009: Khar'kov. ist.-arkheol. yezhegod.*, s. 137–148. (In Russian).
- Мартемьянов, А. П. 2009. Сельское самоуправление во фракийских землях в первых веках н.э. *Древности 2009: Харьков. ист.-археол. ежегод.*, с. 137–148.
- Martemyanov A. P. 2010. Obshchinnyye otnosheniya v selakh Frakii i Nizhney Mezii v pervykh vekakh nashey ery [Community relations in the villages of Thrace and Lower Moesia in the first centuries AD]. *Vestn. drev. ist.*, nr. 2, s. 48–70. (In Russian).
- Мартемьянов, А. П. 2010. Общинные отношения в селах Фракии и Нижней Мезии в первых веках нашей эры. *Вестн. древ. ист.*, № 2, с. 48–70.
- Martemyanov A. P. 2012. Obshchinnyye otnosheniya v selakh Nizhney Mezii i Frakii v pervykh vekakh nashey ery: monografiya [Communal relations in the villages of Lower Moesia and Thrace in the first centuries AD: monograph]. Khar'kov: KHNU imeni V. N. Karazina, 224 s. (In Russian).
- Мартемьянов, А. П. 2012. Общинные отношения в селах Нижней Мезии и Фракии в первых веках нашей эры: монография. Харьков: ХНУ им. В. Н. Каразина, 224 с.
- Martemyanov A. P. 2014. Veterany rimskoy armii – magistraty i zhretsy v Nizhney Mezii [Veterans of the Roman Army – Magistrates and Priests in Lower Moesia]. *Res Historica*, t. 38, s. 11–33. (In Russian).
- Мартемьянов, А. П. 2014. Ветераны римской армии – магистраты и жрецы в Нижней Мезии. *Res Historica*, т. 38, с. 11–33.
- Martemyanov A. P. 2017a. Ob uchastii veteranov rimskoy armii v mestnom samoupravlenii i religioznoy zhizni Nizhney Mezii [On the participation of veterans of the Roman army in local government and religious life in Lower Moesia]. *Vestn. drev. ist.*, nr. 4, s. 915–933. (In Russian).
- Мартемьянов, А. П. 2017. Об участии ветеранов римской армии в местном самоуправлении и религиозной жизни Нижней Мезии. *Вестн. древ. ист.*, № 4, с. 915–933.
- Martemyanov A. P. 2017b. On the Method of Determination of Level of Social Activity of Veterans in Provinces of the Roman Empire (The Case of Lower Moesia). *Studia Europaea Gnesnensia*, nr. 16, p. 415–429.
- Martemyanov A. P. 2018. O stepeni sotsial'noy aktivnosti veteranov rimskoy armii v gorodakh i selakh Nizhney Mezii [About the level of social activity of veterans of the Roman army in the cities and villages of Lower Moesia]. *Jubiliaeus VII: Society, Kings, Gods. In memoriam professoris Margaritae Tachevae* / Comp. and ed. by D. Boteva-Boyanova, P. Delev, J. Tzvetkova. Sofia, s. 339–347. (In Russian).

Мартемьянов, А. П. 2018. О степени социальной активности ветеранов римской армии в городах и селах Нижней Мезии. *Jubilaus VII: Society, Kings, Gods. In memoriam professoris Margaritae Tachevae* / Comp. and ed. by D. Boteva-Boyanova, P. Delev, J. Tzvetkova. Sofia, с. 339–347.

Martemyanov, A. P. 2021. Veterany rimskoy armii — magistraty i zhretsy v Nizhney Mezii: monografiya; Aleksey Pavlovich Martemyanov: biobibliografiya, interv'yuy, vospominaniya / red. S. D. Litovchenko [Veterans of the Roman Army – Magistrates and Priests in Lower Moesia: monograph; Alexey Pavlovich Martemyanov: biobibliography, interviews, memoirs / ed. S. D. Litovchenko]. Kharkov: Kontrast, 296 p. (In Russian).

Мартемьянов, А. П. 2021. Ветераны римской армии – магистраты и жрецы в Нижней Мезии: монография; Алексей Павлович Мартемьянов: биобиблиография, интервью, воспоминания / ред. С. Д. Литовченко. Харьков: Контраст, 296 с.

Matei-Popescu F. 2010. The Roman Army in Moesia Inferior. Bucharest: Conphys Pub. House, 325 p.

Mrozewicz L. 1989. Die Veteranen in den Munizipalräten an Rhein und Donau zur Hohen Kaiserzeit (I.–III. Jh.). *Eos*, T. 77, Fasc. 1, s. 65–81.

Дата подання статті до редакції – 30 червня 2021 р.